

For provsteretten

Wolf Møller

Dersom De, gunstige læser, blev spurgt, hvilken plads De havde, da De sidst var i kirke, ville De sikkert måtte tænke Dem grundigt om. Sad De inderst eller yderst?

Der var en tid, da et sådant spørgsmål var en ganske naturlig sag og kunne besvares helt nøjagtigt - eller burde kunne det. Hvis der var tvivl om den ting, kunne man eventuelt tage en retssag på den, som man gjorde i Klim i foråret 1732.

Kirkegængernes placering i kirkestolene var et forhold, som havde så stor vigtighed, at selv Christian den Femtes Danske Lov af 1683 rummer en række paragraffer herom. Bl.a. indskræpes det præsterne og kirkeværgerne at være i besiddelse af en skreven liste over kirkestolene og deres rette benyttere. Hvorvidt denne opfordring er blevet fulgt overalt vides ikke, men i 1686 skriver præsten i Lerup-Tranum en sådan liste. Den er bevaret, idet han simpelthen har indført den i kirkebogen. På forhånd skriver præsten Ryberg følgende principielle retningslinier:

”Skikken af alders tid og så længe, som nogen kan mindes, har været den, at de sidder som de er gifte til og ikke som de giver mest til kirken til. Dog gadehusfolkene at sidde inderst i stolene, hvis de sidder i stol med gård-, halvgård- eller boelsmænd eller -kvinder.” Altså en temmelig klar social opdeling.

I Danske Lov hedder det i stk. 49 ”Bor tvende på en gård, hvortil kun et stolestade tilligger, da nyder den, som først er kommet i gården at bo, stolestadet, og den anden nyder sit stade, hvor kirkens forsvar det forordner. . .”

Stk. 50 melder klart og utvetydigt ”Husmænd og inderster skulle nøjes med de pladser, som blive tilovers, når gårdmændene med stolestader ere forsiunede. . .”

Det lyder såre simpelt, men hvor længe kan en sådan placering holde? Kan den overleve betydeligere sociale forandringer i sognet?

Kirkelige historiske kilder

Det daglige liv på landet afspejler sig i de mange bevarede arkivalier, som en lokalhistoriker har adgang til. De mest benyttede er kirkebøgerne, som kort og sagligt bringer navne på nyfødte og deres forældre (samt faddere, som angiver forældrenes omgangskreds, slægtninge og venner). Desuden viede par (samt deres forlovere, som også gerne er nære pårørende) og endelig navne på afdøde samt den afdødes alder (undertiden meget præcist med år, måneder, uger og dage, hvilket gerne angiver, at den pågældende er født i sognet, undertiden er aldersangivelsen tilnærmet og afrundet).

Altsammen meget nyttigt og oplysende, hvis ellers kirkebøgerne er bevarede. Det er de ikke overalt. Præstegårde kan brænde, og der kan være andre ukendte årsager. Netop i Hanherred er der flere ”huller” i den henseende.

I Tømmerby-Lild starter kirkebøgerne allerede 1646, men fra 1673 til 1728 er der ingen. Et hul på 55 år. Øsløs-Vesløs-Arup har kirkebøger fra 1686, meget smukt skrevne om fødte og døde, men helt frem til 1783 har de ingen oplysninger om viede.

Klim-Thorup-Vust er særlig tynde. Der er slet ingen kirke bøger før 1756, og det synes påfaldende. Til gengæld er de meget fine efter denne tid. Man får en fornemmelse af at der ved denne tid er blevet slået i bordet for præsten om at få orden i disse ting.

Hvis man ser på præsterækkerne i Vester Hanherreds sogne (Wibergs præstehistorie) ser man et påfaldende ”gennemtræk” i de ”smalle” sogne mellem hav og fjord. I nogle tilfælde synes de ansatte at være kommet i embedet på temmelig tilfældige vilkår. I andre tilfælde er deres embedsperiode ganske kort på grund af avancement, i enkelte tilfælde på grund af regulær fyring. Det har naturligvis ikke været gunstigt for kirkebogsføringen. Nogle præster klager i indberetninger til deres foresatte over den stridbare befolkning.

Provsteretten

Der er en interessant kilde, som er særlig nyttig i perioder uden kirkebog, nemlig provstens protokoller. Herredsprovsten udnævntes af sine embedsbrødre i forståelse med biskoppen og havde forskellige tilsynspligter, bl.a. med undervisningen. Desuden var han skifteforvalter, når en præst eller degn døde, og derom førtes en skifteprotokol, hvor man kan læse om, hvordan et præstehjem så ud - der er således gjort nøje rede for den afdødes bogsamling. Sammen med to kolleger som bisidderne ledede han provsteretten, den laveste kirkelige retsinstans, som tog sig af tjenstlige sager, som præsterne forårsagede eller havde forbindelse med.

Det er ikke store, principielle sager, som behandles, man færdes absolut i gulvhøj de. Man får kendskab til den menige mands synspunkter ved at studere den gejstlige justitsprotokol. Man fornemmer den daglige omgangstone (som til tider kan være grov nok) og man får et godt indtryk af den sociale orden i det enkelte sogn.

Søfarende bønder

I sognene langs Nordsøen var der i løbet af 1600-årene sket en forandring i det sociale, erhvervmæssige mønster. Det gamle landbrug havde aldrig haft særlig gunstige vilkår, og i klitegnene var det rent sølle. Fattigdommen afspejler sig i matriklerne fra 1664 og 1688, hvor jordløse huse præger billedet langs havet. Undertiden står der tilføjet ”meget fattig”, ”nyder almisse” el. lign. Undertiden står der ”sejler lidt”. Det er klart, at sådan noget ikke egnede sig for godsejerne, som tilmed boede langt borte.

Glimtvist bliver man klar over, at sejltrafikken til Norge med de såkaldte sandskuder havde større omfang end man antog, men der var ikke jordskatter at hente hos disse søfarere, så man måtte finde andre måder at beskatte dem på.

17. januar 1681 samles provsteretten i Vester Thorup Kirke. Indstævnet er præsten Anders Andersen i Klim. Tolderen i Thisted har bemærket, at en skipper, Graves Andersen af Arendal, har anmeldt sig sejlferdig med ”en last af forskelligt” til Norge (formentlig korn og landbrugsvarer, som der var stor afsætning af i Syd Norge -

på tilbagerejsen bestod lasten af tømmer, som var meget efterspurgt i det skovløse Nordvestjylland).

Klim Kirke. Efter Trap Danmark 1901.

Tilfældigvis har toldereren nu opdaget, at Graves i virkeligheden hører hjemme i Vust, hvor han er blevet viet. Præsten har imidlertid undladt at indkassere den copulations-afgift, som man kan kræve af folk, som "bruger videre end bønderns næring". Kravet er på ikke mindre end 100 rdl., og nu retter toldereren kravet mod præsten.

Hr. Anders får sig naturligtvis en fæl forskrækkelse. Han forklarer, at han ikke har anset Graves for andet end en bonde, som i tre års tid har boet i en liden bolig ved Vust Strand. Præsten er klar over, at Graves nogle gange har været i Norge, men om han havde rejst for andre eller for sig selv, var hr. Anders uvitterligt. Han kan ikke kende enhvers særlige håndtering eller næring, især i et "så langt fraliggende sogn". Provsteretten skønner, at sagen bør henvises til den verdslige ret, hvor Graves selv må svare for sig, og hr. Anders af Klim bør for tiltale fri at være.

Det var altså i 1681, men i de følgende år udviklede skudehandelen sig med stor fart. Under den Store Nordiske Krig var trafikken nok mere farefuld, men fortjenesten tilsvarende, og omkring 1720 er det et erhverv, som ikke foregår i stilfærdighed, så meget mere som resultaterne af virksomheden bliver stedse mere iøjnefaldende: Skudehandlerne bliver formuende folk. De køber ejendomme i stor stil, bl.a. af de gamle godser, som på grund af enevældens strammere skatte- og privilegiepolitik finder det mindre lønnende at have fæstere fjernt fra hovedgården.

Der opvokser nu en efterslægt, som er sig velstanden bevidst og gerne vil regnes derefter. De er dels udøvende skudehandlere, dels finanserende gårdmænd, men der er ingen tvivl om, at deres velstand er skabt på havet.

En skude-matador

En af de store mænd i denne handel var Niels Andersen Kiib, Klim, død 1729. Ved hans hustrus død 1740 holdes der skifte (Ålborghus amt) og aktiverne opgøres således: Han ejer Klim Nørsgaard (HK 6-7-3-2), Skovens Gård i Klim (3-7-2-2), part i Nørsgaard i Bejstrup (9-1-0-1), 6 huse i Bejstrup, 1 gård i Manstrup (8-4-0-I), Vestergaard i Klim (5-3-0-1), 10 huse i Klim, huset Hjortholm i Klim, gården Røge i Torup, huset Rykind i Vust. Det hele takseres til 2405 rdl.

1711 bygger Niels Andersen Kiib hus ved Thorup Strand.

I Thisted Amts Historiske Årbog 1937 fortælles der om en stranding 1725, hvori Niels Andersen spiller hovedrollen. Da en hollandsk skipper en aften i november strander på Thorup Strand, gør Niels Andersen en handel

med ham. For 108 courantdaler køber han både skib og ladning (rug og hvede). Det hele gik så rask, at selv myndighederne accepterede handelen. Senere var der lokale folk (især en vis Frans Christensen, som tydelig nok ikke var en ven af familien), som anklagede Niels Andersen for herredsretten. Det blev en stor historie, hvor et utal af personer blev afhørt. Nogle var velfornøjede, andre følte sig forfordelte. En af de tilfredse synes at være præsten i Klim, Johan Harmens, som i nattens mørke fik lov at hjemføre tre læs korn.

Efter Niels Andersen Kiibs død 1729 fortsatte hans kone Else Pedersdatter virksomheden, indtil hun ca. 1735 sælger sin skude "Else Marie". Men der blev en god arv til hendes børn, som alle kom godt i vej.

En datter, Karen Nielsdatter Kiib, født 1711, død ca. 1735-39, arver Vestergaard i Klim, som hun bebor sammen med sin mand Niels Christensen Vestergaard (kaldet seigneur). Troløvelsen skete 26. juni 1731, vielsen 12. september, og disse datoer kommer til at spille en afgørende rolle i en påfølgende retssag for provsteretten.

Næste generation kræver standsmæssig placering

I det ovenstående er det forsøgt at beskrive den sociale baggrund for følgende retssag, som udspilles på egnen i foråret 1732, foranlediget af de to nygifte, Niels Christensen Vestergaard og hans kone Karen Nielsdatter Kiib.

De stævner for provsteretten gårdmanden Jacob Jensen, som bor i en gård "sønder i Klim" (nr. 23 af hartkorn 5-3-0-0) og er fæster for Bratskov. Ikke mindst stævnes hans kone, Anne Christensdatter for at have indtaget en plads i kirken, som den nygifte Karen Nielsdatter mener at have ret til. Ja, det skal bemærkes, at Anne Christensdatter også er nygift, hun er nemlig viet til Jacob Jensen 5 dage senere end Niels og Karen, men hun er i alder 13 år ældre, og det bliver fremhævet.

Det første møde i provsteretten holdes i Kollerup Kirke under foresæde af herredsprovsten Friedenreich i Kettrup. Hans to assessorer er Jørgen Lund, præst i Hjortholm og Jens Bloch i Kollerup.

Niels Christensen møder op med sin befuldmægtigede mons. Johan Busch fra Kettrup, og den sagsøgte Jacob Jensen er ledsaget af Lorenz Medelgaard repræsenterende major Ranzau til Bratskov, som Jacobs fæstegård tilhører.

Medelgaard fra Bratskov fremfører:

1) Anne Christensdatter bør sidde yderst (finest) da hun er søskendebarn til Karen Nielsdatters far og af hende derfor bør æres så godt som en faster.

2) Der er rigtignok 8 dages forskel på deres bryllupsdage, men Anne Christensdatters bryllup har været begæret førend Karen Nielsdatters.

3) "Efter loven holder jeg det ganske fast og øjensynligt, at Karen Nielsdatter bør at ydmyge sig for Anne Christensdatter som den, der er både ældre i alder så og ældre i stolen efter lovens par. 394, artikel 47 og 48."

Busch spørger direkte Jacob Jensen, om han vil, uden videre dispute - formå sin hustru, som er yngre gift, til at sidde inderst, men han får ikke noget svar. Han siger derfor, at han ikke kan opholde retten med unyttige procedurer, men vil fremføre to vidner. Disse er Svend Nielsen af Klim og Peder Christensen Krog (begge af skudehandlernes kreds). De vidner med oprakte fingre og fastslår, at der er ca. en uge mellem de to vielser. (Senere

under proceduren udtrykker Bratskovs repræsentant sin misfornøjelse med, at Busch som vidner kun fremfører ”to sejlende personer”. Dem har man åbenbart ikke meget tiltro til på Bratskov).

Interiør fra Klim Kirke. Før 1930. Foto af V. Thorlacius-Ussing i Nationalmuseet.

Vidnerne bliver derefter stillet til rådighed for udspejgning af modparten, men der er ingen spørgsmål til dem, så Busch går videre med at fremlægge et papir fra sognepræsten i Klim, Johan Harmens, skrevet på papir nr. 18, sex skilling. Det er en udskrift af Klim Kirkebog og angiver (pagina 46) at Niels og Karen blev trolovede 25. juni (forlovere: Lauritz Vestergaard og Anders Svendsen) og de blev copulerede (viede) 12. september 1731.

Dette er særlig interessant af helt andre grunde. Kirkebøgerne for Klim-Thorup-Vust er som nævnt bevaret fra 1756 og fremefter. Nu fortæller pastor Harmens, at der var kirkebøger længere tilbage, men de er altså gået til grunde. Skammeligt nok.

Kort efter denne sag - et år senere - bliver Harmens selv stævnet for provsteretten, anklaget for at have haft lejermål med sin tjenestepige Mette Pedersdatter fra Vust. Som følge heraf var Harmens suspenderet i længere tid, og det har jo nok skadet kirkebogsførelsen. Harmens døde 1739 og efterfulgtes af pastor Langgaard, som var heftigt grebet af den herrnhutiske rørelse og forsøgte med betydeligt held at udbrede denne lære i disse sogne. Dette satte menighederne i voldsomt oprør med stridigheder, som er behandlet i det uendelige i provsteretten, af biskoppen i Aalborg samt af Kirkeinspektionskollegiet i København. Hele postyret varede indtil 1748, da han og hans kapellan rejste til Herrnhut i Tyskland og senere til Amerika.

Om kirkebogsføringen er blevet forsømt i denne tid eller om han har taget dem med sig, bliver næppe nogensinde opklaret.

Næste retsmøde foregår torsdag 17. april i Kollerup Kirke. Fra Bratskov møder en ny mand, mons. Nicolaj Beyer. Han forsøger at bagatellisere det hele som en unyttig procedure, som ifølge loven ikke må finde sted. Han betegner Busch som en ”ubekendt person” som alleneste sigter på at opholde retten og bruge udflugter. Disse betragtninger afvises af retten.

Mons. Beyer fremkalder også nogle vidner, som under udspejgning fortæller: at Karen Nielsdatter har benyttet den omstridte stol så længe hun selv har kunnet gå i kirke, at det er en gammel skik i Klim, at den ældst gifte sidder yderst, at Vestergaards beboere så længe man kan mindes har brugt stolen. Et vidne bliver spurgt, om han er klar

over, at Vestergaards hartkorn er større Jacob Jensens. Det ved han godt, nemlig 1 album (ca. en tusindedel af hartkornet - desværre meddeler referatet ikke noget om ”munterhed i salen” el. lign., men man har jo nok trukket noget på smilebåndet).

45.
Desfogderne skulle have en
 Dog, hvorudby de ordentlig skul-
 le antage alle deres Navne / som
 Stockefiade nyde / enten de demom
 frøbt / eller i Lege have / og hvad hver
 aarligen giver deraf / og naar de bo
 tale.

46.
De / som Stockefiader bevogede
 ere / skulle ej formeene andre gøet
 Kolf Plag hos sig i Stoclene / imens
 der er Num / som Kirken ikke fyldest
 for haver beformet.

47.
Nar nogen af en Sted uddør /
 eller udfommer / og en anden i
 det Sted indkommer / da skal altid den
 ælste staa næst Gangen / og siden de
 andre / som de ere gamle til / Dog een
 færd Stand herudj Upræjudiceret.

48.
Na Landsboen følger Stockefiad-
 det Gaarden og demom som
 derudj bor / Dog staa at de Lange ud-
 mæg sig for de Gamle.

49.
Der tvende boe paa een Gaard /
 hvor ifskun et Stockefiade tillig-
 ger / da nyder den / som først er kom-
 men i Gaarden at boe / Stockefiadet /
 og den anden nyder sit Stæde / hvor
 Kirkens Forsvar det forordner.

So.
Husmændene og Anderster skulle
 D. nøjs med de Plager / som staae
 til over / naar Gaardmændene med
 Stockefiader ere forsonde.

Christian den Femtes
 Dans Lov af 1683. Seks
 paragraffer, der drejer sig
 om kirkestolene i
 landsbykirkerne.

Mons. Beyer har åbenbart forberedt sig. Han fremkalder Frans Christensen i Klim, svoger til Jacob Jensen og spørger ham, om han ikke var i Klim Præstegaard for at forsøge at få Jacob Jensens bryllup fremmet til 3 dage før Niels Christensens. Her griber Busch ind og siger, at et sådant spørgsmål kun kan og må besvares af præsten, og han er ikke tilkaldt.

Iøvrigt nævnes det i retten at det er almindelig kendt, at der ikke i mands minde har været forfattet et ordentlig reglement. Mange af dem, der skatter og tiender mindst til kirken, sidder i de øverste stole, og en del andre, som tiender meget, har deres stolestader nederst i kirken. Man ønsker gerne en ordentlig inddeling efter hartkorn og afgift til kirken, og retten lader dette ønske gå videre til kirkeværgerne.

Under retsmødet fremlægges en ny udskrift af kirkebogen, som viser at

Anne Christensdatter er døbt i Klim Dominica Jubilate (5. søndag efter påske) 1698, Karen Nielsdatter er døbt fastelavns søndag 1711 - der har altså været kirkebøger længe før Harmens' tjenestetid!

Klim By (matrikelens minorerede kort af 1860). Vestergård (Niels Christensen) har nr. 27. Jacob Jensens gård har nr. 23. Som det ses, har ingen af dem ret lang vej til kirke.

I et skrevet bilag fremkommer mons. Beyer med følgende suk: ”Meget fortrædelig er det, når gienboer og grander icke kan komme til rette men endda mere

lastværdigt skulle det være, når træppen og tvistighederne reyser sig af hoffærdighed, og af de, somey kunne meritere rang og gangsæde". Videre henviser Beyer til Kongens Lov pag. 394 stykkerne 47, 48 og 49, men han kan også andre citater. Han refererer Matthaus 18. kap, vers 7: Ve verden for forargelse, men ve den, forargelsen kommer fra.

Iøvrigt har mons. Beyer ikke tiltro til, at modparten får noget ud af processen, men at de vil blive idømt en mulct på 10 rdl. til Ålborg Hospital og andre 10 rdl. til Jacob Jensen for tort og omkostning.

Forlig?

Torsdag 29. maj nyt retsmøde, denne gang i Klim Kirke

Hr. Busch har nyt at fortælle: Han har fået parterne til at indgå "en venlig forlig" i overværelse af capitain Holstein i Kettrup, provsten Friedenreich, præsterne Obel i Øsløs og Harmens i Klim "samt andre honnette personer". De to damer tilbyder, at de vil skiftes til at sidde i den yderste eftertragtede stol. Busch ønsker gerne forliget anerkendt i dag, men er dog indstillet på i modsat fald at udsætte sagen. Retsformanden spørger i forsamlingen, om der er nogen til stede, som kan svare på Jacob Jensens vegne, og nu fremstår en person "som sagde sig at hedde Mads Christensen" og som foregav at han på major Ranzaus vegne begærede dom i denne sag. Dermed må man udsætte sagen 4 uger.

Torsdag 26. juni 1732 sidste retsmøde i Klim Kirke.

Jacob Jensen og hans hustru kaldes frem for at udtale sig om muligheden for det omtalte forligs gennemførelse. Jacob gav tilkiende, at han ikke torde understå sig at bifalde noget forlig uden sit herskabs ordre, og hustruen undslår sig med, at hun ikke er sin egen værge.

Fra Bratskov møder en ny mand, mons. Peder Qvistgaard. Han forholder sig tvivlende til Buschs forlig, han finder det ikke bevist og der vides heller ikke noget om eventuelle nærmere vilkår i den forbindelse. Han må derfor på sin principals vegne begære rettens endelige og lovforsvarlige dom. Det samme siger Busch.

Dommen

Herpå falder rettens kendelse:

Et forlig har ikke kunnet gennemføres. Det er blevet afvist af Jacob Jensen skønt det var fremsat i kærlighed.

Da Niels Christensens hustru ikke aleneste nogle uger før er trolovet, men også viet nogle dage før Jacob Jensen og hans hustru, og som det er skik og brug, at den ældst gifte sidder yderst, så bliver det således. Dog eftersom Niels Christensen har begyndt denne sag på sin hustrus vegne, da ærgerrighed burde være tilsidesat, helst på slig et helligt sted, bør han at give til Klim Sogns fattige een rigsdaler. Og Jacob Jensen, der har forfulgt sagen og ej villet tage mod det tilbudne forlig ligeledes een rigsdaler. Og som de begge ved deres utidige ærgerrighed har forårsaget retten mange rejser og adskillig besværing, findes det billigt, at enhver af parterne til dennem betaler salarium og omkostning, gjør tilhobe fem rigsdaler at betale inden tre ugers forløb.

Både Busch og Qvistgaard begærer på deres principalers vegne dommen nedskrevet, hvilket retten bevilgede, når det dertil forordnede stempelpapir blev leveret.

Således endte denne sag, og fremtidig var skudehandlerens datter anbragt standsmæssigt i kirken.

ANVENDTE KILDER:

Gejstlig Justitsprotokol for Vester Hanherred (Landsarkivet C 10 D nr. 1), matriklerne 1688 og 1844 (Landsarkivet).

Aalborghus Amts Skifteprotokol (Landsarkivet).

P. Rønn Christensen: Bratskov (1989).

S. V. Wiberg: Dansk Præstehistorie, 3 d. 1-4 (1870).

Historisk Årbog for Thisted Amt:

1937: En stranding ved Thorup Strand (P. Rønn Christensen).

1942: Slægten Toft fra Klim (C. Klitgaard).

1943: Selvejer- og skudehandlerslægter (C. Klitgaard).

Knud Aagaard: Beskrivelse over Thye (1802).

Reproudgave, 1983.

(Kilde: Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred 1991, side 43-50).